

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

УДК 94(478)

Іван Зуляк, Володимир Місько

В. БРЕХУНЕНКО, В. КОВАЛЬЧУК, М. КОВАЛЬЧУК, В. КОРНІЄНКО «БРАТНЯ» НАВАЛА. ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ XII–XXI СТ. – КИЇВ, 2016. – 248 С.

У книзі в науково-популярному форматі розглядаються численні російсько-українські війни. Автори доводять, що їх коріння сягають XII ст. Показано, що саме війни, як втілення постійних агресивних планів Московії/Росії заволодіти українськими землями, визначали головну вісь російсько-українських стосунків. Описано мотиви, визрівання та хронологію війн, перебіг військових дій, наслідки війн та їх вплив на українську перспективу.

Ключові слова: навала, українські землі, Україна, Росія, російсько-українські війни.

На сьогоднішній час малодослідженими й маловивченими є проблеми, пов'язані із бойовими діями, що відбуваються на Сході України, які ставлять перед сучасниками непрості, а деколи й риторичні питання, відповіді на які варто шукати не лише в офіційних заявах, періодичних виданнях, коментарях журналістів, соціальних мережах, оглядах і звітах з передової, а передусім у нашому минулому.

Власне лише глибокий аналіз подій історичного минулого забезпечить нам об'єктивну відповідь на виклики сучасної так званої «гібридної» війни, розпочатої Росією проти України. Загалом, варто відзначити, що лише комплексний, системний і неупереджений підхід до поставленої проблеми допоможе з'ясувати не лише мотиви визрівання та хронологію війни, перебіг бойових дій, їх наслідки і вплив на не лише становище України, а й Росії, яка розв'язала цю війну.

Сучасні дослідники, зокрема, Є. Магда, директор Центру суспільних відносин, вважають, що «...В умовах гібридної війни бойові дії є другорядними, а на перший план виходять інформаційні операції та інші важелі впливу. Війна полягає у прагненні однієї держави агресивно діяти на свідомість жителів іншої. Іншими словами – це прагнення не знищити мільйони людей, а залякати й деморалізувати їх» [1].

Продовжуючи думку цитованого автора, варто погодитися з ним у тому, що «Гібридна війна – це прагнення однієї держави підпорядкувати собі іншу за допомогою політичних, економічних, інформаційних інструментів. Саме тому в умовах гібридної війни бойові дії є другорядними, а на перший план виходять інформаційні операції та інші важелі впливу. Війна полягає у прагненні однієї держави агресивно діяти на свідомість жителів іншого. Іншими словами – це прагнення не знищити мільйони людей, а залякати й деморалізувати їх. Завдяки швидкості поширення інформації світом вона перетворилася не лише на товар, а й на зброю» [1].

Доречно зазначити, що сучасні дослідники не лише виводять поняття «гібридної війни», дискутують щодо її початків та особливостей, але й мають «рецепти» виходу з неї, які ґрунтуються на тому, що «...нашій країні потрібні реальні реформи, посилення позицій середнього класу й формування національної ідеї, здатної об'єднати навколо себе мільйони громадян України. Вона проста – створення сильної та квітучої держави, здатної стати повноправним членом європейської сім'ї народів» [1].

Рецензоване науково-популярне видання певним чином заповнює прогалину в національній історіографії щодо аспекту російсько-українських воєн упродовж історичного минулого. Автори зазначеної праці, використовуючи події минулого, від XII ст., намагалися не лише проаналізувати джерела російсько-українських воєн, але й провести паралелі з XXI ст. – війною за незалежність України.

Варто зауважити, що структурно видання складається з семи розділів, п'ятдесяти параграфів і двадцяти підпараграфів. Саме така структура, на думку його авторів, дасть змогу якомога детальніше розкрити окреслену проблематику. Звичайно, що досліджувана тематика є настільки широкою, що, на нашу думку, гіпотетично кожен розділ книги або й параграфу міг би бути представлений як окреме повноцінне видання. Однак автори праці ставили за мету все ж таки не стільки поглибити й розширити наші знання про ті чи інші події минулого, як узагальнити їх, провести паралелі й порівняння у форматі «XII–XXI ст.», з'ясувати стратегії й різноманітні комбінації, «...які використовує нині Кремль, мають своїх генетичних попередників і відрізняються від них лише особливостями, продиктованими вимогами бурхливого сьогодення» [2, с. 244]. І що

не менш важливо, видання в основному зорієнтоване не лише на підготовленого читача з історії, а передусім – на електорат, над яким попрацювали «мислителі» з ФСБ і ГРУ» [3].

У передмові до рецензованого видання цілком справедливо наголошується на тому, що в історії українсько-російських стосунків, так і сучасної війни на Сході України є не лише пафосні епітети ідеологів Москви про «спільне минуле», «тісне переплетення історичних доль», «глибоке усвідомлення нерозривної єдності», але й вірус меншовартості, яким, на думку авторів, вражена українська владна верхівка [2, с. 9].

Перший розділ «Біля джерел російсько-українських воєн (XII–XIII ст.)» в основному присвячено питанням, пов'язаним із тим, що правителі північно-східних земель Русі – Суздальського і Ростовського удільних князівств започаткували так звану «братню» навалу. Значну увагу автори приділяють порівняльній характеристиці «українського світу» [2, с. 11, 12] і «ординського світу» [2, с. 21], наводять приклади з історії князювання Андрія Боголюбського, розкривають його психологічний портрет, монголоїдні риси, психічну неврівноваженість тощо.

Говорячи ж про Київську Русь, автори трактують її як західноєвропейську модель організації суспільства, що визначала стосунки з удільними князівствами на основі договорів, владу якої обмежувало віче, значним впливом користувалася Церква. Натомість, вони стверджують, що на теренах майбутньої Московії вічева традиція не змогла утвердитися повною мірою, саме тому, що «...в північно-східних князівствах, Суздальському і Ростовському, було запущено механізм формування майбутньої деспотичної системи, того пагона, з якого пізніше й виросла самодержавна Московська держава...» [2, с. 12].

Другий розділ «Експансія Московської держави на українські землі у XV–XVI ст.: війни за «київську спадщину» є доволі обширним, його представлено подіями війн 1492–1494 рр.; 1500–1503 рр.; 1507–1508 рр.; 1512–1522 рр., зокрема початком московської агресії і падінням Смоленська, розгромом московського війська під Оршею 8 вересня 1514 р. і завершальній стадії війни; Стародубської війни 1534–1537 рр.; 1558–1583 рр., а саме: першій її фазі – проти Великого князівства Литовського і Руського (1558–1570 рр.); другій фазі – війні Московії проти Речі Посполитої (1579–1582 рр.). Доречно зауважити, що вказаний розділ добре ілюстровано картами історичних українських земель Чернігово-Сіверщини, територій відібраних Московією, нових кордонів тощо.

Аналізуючи події війни 1492–1494 рр., автори видання стверджують, що основним конкурентом Москви стало Велике князівство Литовське, Руське і Жемантійське, сформоване за рахунок територій Литви, Русі-України та Жмуди, яке власне й розширилося за рахунок «київської спадщини», роль якої важко переоцінити. «Київська спадщина» залишила вагомий слід в економіці, суспільних відносинах, військових потугах, культурі та інших сферах новоутвореного князівства, яке посідало чільне місце у східноєвропейській історії.

Авторський колектив зауважує, що Велике князівство Литовське і Руське було конфедерацією місцевих земель, кожна з яких до певного часу зберігала свої внутрішні особливості, підтверджені привілеями, відтак в умовах відсутності Української держави виконувало важливі об'єднувачі функції для більшої її частини, хоча й не було властиво національною державою для українців. Тим не менше, українська еліта сприймала війни Литви з Московією як свої власні війни з агресором і у яких приймала активну участь. Для прикладу наголосимо на участі у війні українських князів Костянтина і Михайла Острозьких. Можливо, що їх участь суттєво не вплинула на хід бойових дій, однак вони отримали досвід, який знадобиться їм «...у майбутніх війнах з Московією...» [2, с. 24–25].

Події війни 1500–1503 рр. дали підстави авторам книги зробити два важливих висновки щодо того, що Москва опрацювала дві особливі стратегії для війни із сусідами: 1) попереднє формування промосковської «п'ятої колони» в середовищі вірогідного противника; 2) подання своєї агресії за внутрішній конфлікт [2, с. 27]. Варто погодитися з думкою авторів, що у тій чи іншій мірі Москва використовуватиме її практично в усіх війнах проти України, зокрема і у 2014 р.

Великий князь литовський Олександр в силу різних обставин, як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, змушений був визнати титул царя Івана III, як «государя усієї Русі», що фактично це було визнання його права на «київську спадщину». Хоча війни з Московією були далекі від завершення.

Війну 1507–1508 рр. Москва розпочинає першою, маскуючись під «...прапор захисту православної віри» [2, с. 32], з іншого боку, намагається використати повстання М. Глинського у своїх інтересах, провокуючи внутрішні усобиці з метою ослаблення Великого князівства Литовського і Руського. Знову ж таки, автори видання цілком переконливо стверджують, що саме провокування внутрішніх усобиць – «...головна вісь московських загарбницьких стратегій – прообраз сучасної гібридної війни» [2, с. 33].

Один із параграфів другого розділу присвячено розгрому московського війська під Оршею 8 вересня 1514 р. і завершальній стадії війни. Автори видання доволі детально описують хід бою, подають схему початку битви, вказують на тактику, використану К. Острозьким. Перемога під Оршею зробила К. Острозького відомим в Європі, про неї розповідалося у чотирьох брошурах, виданих німецької і латинською мовами. К. Острозького з тріумфом зустрічали у Варшаві та Вільно, і на честь цієї перемоги князь власним коштом побудував у Вільні дві православні церкви – Свято-Троїцьку та Свято-Миколаївську.

Ще один важливий висновок роблять автори видання, наголошуючи на тому, що в ході завершальної стадії литовсько-московської війни, московський князь Василь III вперше використав тактику випаленої землі [2, с. 41], спаливши замок у Дорогобужі, провівши облави у Смоленську. 14 жовтня 1522 р. підписано перемир'я, внаслідок якого уся Смоленщина відійшла до Москви, що стало серйозною стратегічною помилкою Великого князівства Литовського і Руського, позаяк саме Смоленськ був ключовим торговим центром на перехресті торгових шляхів і «воротами» до Вільно.

Стародубська війна 1534–1537 рр. також не принесла бажаного результату для Великого князівства Литовського і Руського, вона фактично завершилася підписанням мирного договору на п'ять років. Під контролем Великого князівства Литовського і Руського практично залишилося лише місто Гомель.

Після Стародубської війни настало двадцятилітнє затишшя, яке не було свідченням того, що Велике князівство Литовське і Руське і Московія полишили свої наміри щодо територіальних претензій. Не маючи достатніх військових ресурсів, противники висували претензії один одному до тих чи інших територій. Так, на думку авторів, Велике князівство Литовське і Руське ніяк не могло змиритися з тим, що втратило Смоленськ, вимагало повернення Чернігово-Сіверщини, Новгороду і Пскова. Натомість Московія вважала себе володаркою усіх українських земель. Наступні війни 1558–1583 рр., а саме: перша її фаза – проти Великого князівства Литовського і Руського (1558–1570 рр.); друга фаза – війна Московії проти Речі Посполитої (1579–1582 рр.) призвели до того, що Москва чітко й однозначно сформувала цілком безпідставні претензії до Великого князівства Литовського і Руського про повернення «предковичної отчини» [2, с. 49], а саме, окрім завойованих міст і територій – Києва, Волині, Полоцька, Вітебська, «...всі міста руські, а кордонами їхніми від Литви була Березина» [2, с. 49]. Мало того, на початку 1560-х рр. Іван Грозний вважав, що «Корона Польська і Велике князівство Литовське – наша отчина» [2, с. 49].

Загалом, варто зазначити, що ситуація змінилася не на користь Московії з утворенням Речі Посполитої, більше того, перша політично зблизилася з Австрійською імперією, виношуючи плани можливого розчленування Речі Посполитої. З обранням польським королем Стефана Баторія плани щодо розчленування Речі Посполитої виявилися примарними. Більше того, польський король, готуючись до війни, запровадив постійний козацький реєстр, що мало далекосяжні наслідки. Власне козацтво й відіграло важливу роль у війнах з Московією.

«Відвоювання Чернігово-Сіверщини», таку назву має третій розділ, що включає в себе походи українських козаків на підтримку Самозванця на Москву (1604–1608 рр.); облогу військом короля Зигмунда III та козаками Смоленська і козацькі рейди Московією (1609–1615 рр.); перемогу над московським військом під Ключином (1610 р.) та оволодіння Смоленськом (1611 рр.); рейд гетьмана Петра Сагайдачного на Москву (1618 р.); участь українських козаків і шляхти у Смоленській війні (1632–1634 рр.).

У зазначеному розділі автори наголошують на тому, що утворення Речі Посполитої було ефективним інструментом для протистояння Московії, про що свідчить повернення до її складу Смоленська, Чернігово-Сіверщини. Мало того, польська дипломатія у 1600 р. навіть намагалася диктувати умови Москві, подавши проект унії, в якому йшлося про її підпорядкування Варшаві зі спільним монархом, фінансами, дипломатичною службою, зовнішньою політикою, флотом тощо. Однак боярська дума відхилила проект і обмежилася перемир'ям на двадцять років.

Українські козаки під керівництвом П. Сагайдачного особливо відзначилися у поході на Москву, штурмували біля десятка фортець, переломивши хід війни на користь королевича Владислава. Гетьман був прихильником повної перемоги над ворогом. Однак війна завершилася Деулінським перемир'ям і фактично поразкою Московії, тому що, як стверджують автори книги, цар Михайло Федорович не мав права уживати титул «князь інфляндський, смоленський та чернігівський» [2, с. 75], Річ Посполита не величала його царем. Погоджуємось з висновком авторів видання у тому, що без участі українських козаків і шляхти, успіхи Речі Посполитої у переломі ситуації на свою користь були б просто неможливі. Та власне участь в Смоленській війні Московії продемонструвала, що вона нічого не може серйозного протиставити об'єднаним силам України, Литви і Польщі, а особливо козацьким загонам.

У четвертому розділі «Російсько-українські війни в часи ранньомодерної Української держави – Гетьманщини (середина XVII–XVIII ст.)» основна увага приділена боротьбі за південно-східну Білорусь (1654–1659 рр.), зокрема, протистояння за впливи в Білорусі і героїчну оборону козаками Старого Бихова; війні 1658–1659 рр. і розгрому московського війська під Конотопом 28 червня 1659 р.; антимосковському повстанню 1666–1668 рр.; протистоянню Москві у Правобережній Україні (1674–1676 рр.); антимосковському повстанню Петра Іваненка (1692 р.); війні Івана Мазепи за незалежність (1708–1709 рр.); визвольному походу Пилипа Орлика 1711 р. і пошукам мазепинцями міжнародних комбінацій для визволення України. Як стверджують автори книги, що поява Гетьманщини, зведеної зусиллями Богдана Хмельницького, не вписувалася у плани Московії, яка прагнула її поглинути. У московського царя навіть були плани перенести свою столицю до Києва.

П'ятий розділ «Війна з більшовицькою Росією за незалежність 1917–1921 рр.» представлено подіями, пов'язаними з формування курсу В. Леніна на війну з Україною; більшовицьким ультиматумом; захистом України від вторгнення більшовицьких військ; боєм під Крутами (30 січня 1918 р.); Брестським миром, звільненням України від більшовиків; формуванням Гетьманату П. Скоропадського та його поваленням; початком другої війни з більшовицькою Росією; повстанським рухом з окупаційним більшовицьким режимом; звільненням Правобережжя від більшовиків; війною з білогвардійцями; катастрофічними подіями на українському фронті; повстанським рухом проти білогвардійців; Першим зимовим походом армії УНР; українсько-польським союзом 1920 р. «За нашу вашу свободу»; новим етапом повстанського руху проти більшовиків; останніми воєнними операціями армії УНР і трагічними подіями Другого зимового походу.

Зазначений розділ охоплює, з одного боку, важливі події, пов'язані із формуванням, після падіння російського царату, в березні 1917 р. у Києві керівного органу українського національного руху – Центральної Ради. Її лідери, видатні українські діячі – професор Михайло Грушевський, письменник Володимир Винниченко, літературознавець Сергій Єфремов та ін. визначили метою своєї діяльності автономію України у складі Росії. Незважаючи на протидію російського Тимчасового уряду, національна ідея здобула значну підтримку серед населення України. У червні 1917р. Центральна Рада проголосила автономію українських земель. Петроградський уряд був змушений визнати створений Центральною Радою Генеральний Секретаріат чинним органом виконавчої влади в Україні.

Навесні 1917 р. розпочалося й відродження українських збройних сил. У Києві створено 1-й Український полк ім. Б. Хмельницького, на фронті розпочалася українізація частин російської армії, на селі виникали загони Вільного козацтва. В українських частинах вживалася термінологія козацької доби: батальйон іменувався куренем, рота – сотнею, відділ – чотою. Офіцерів називали старшинами, а вояків – козаками. На зміну офіцерським званням російської армії, повернулися козацькі назви військових рангів на кшталт «хорунжий», «сотник» тощо.

З іншого боку, як стверджують автори рецензованого видання, народження української республіки не було безболісним – як і решта земель колишньої царської імперії, Україна переживала гостру соціально-економічну кризу. До того ж, бурхливу діяльність у країні розгорнули соціалістичні партії екстремістського типу, серед яких провідну роль відігравали російські більшовики. Відверто демагогічні заклики до «поглиблення соціальної революції» знаходили дедалі більший відгук серед найбільш вразливих прошарків населення, а особливо серед зрусифікованих робітників промислового Сходу й Півдня України.

Автори книги навіть проводять порівняння між подіями листопада 1917 – початку 1918 р. з прикінцевим етапом визрівання української війни 2014 р. Далеко не з усіма їхніми твердженнями можна погодитися, позаяк йдеться про різні хронологічні відрізки нашої історії, які, в свою чергу мають абсолютно протилежні мотиваційні складові.

Заслуговує на увагу міркування щодо того, що більшовики мали на меті не допустити консолідації українців навколо змагань за відновлення Української держави і їх так звана «толерантність» у національному питанні, яка приховувала великодержавний шовінізм. У відносинах з Україною вони прагнули досягти так званої «революційно-пролетарської єдності». Насправді ж цим гаслом вони прикривали намір поширити свою владу на всю Російську імперію (а в ідеалі й на цілий світ, шляхом провокування «всесвітньої революції»). Центральну Раду більшовики звинувачували у «розколі єдиного революційного фронту». Оскільки в Україні більшовицька партія була за своїм національним складом переважно російською, більшість її членів вороже ставилися до самої ідеї відновлення української державності. І хоча в середині листопада 1917 р. більшовицький уряд – Рада народних комісарів – урочисто визнав право народів колишньої імперії на національне самовизначення, конфлікт Раднаркому з Центральною Радою виглядав неминучим [2, с. 122–123].

Автори книги проводять паралелі між подіями 1917–1918 рр. і весною 2014 р., наголошують на тому, що стратегія захоплення влади більшовиками в Україні в дечому схожа із захопленням влади проросійськими силами в сучасності. Її суть ґрунтується на уникненні повномасштабного збройного вторгнення, а залагодження конфлікту «місцевими силами» [2, с. 125].

Аналізуючи більшовицький ультиматум Центральній Раді, автори видання доводять, що він мало чим відрізняється від риторики В. Путіна щодо нової української влади в Києві. Знову ж таки ухвала Раднаркому про стан війни з Центральною Радою, певною мірою перегукується із рішенням Ради Федерації Росії від 1 березня 2014 р. про дозвіл використовувати російську армію на території України. Об'єднання в Харкові делегатів Рад Донецького і Криворізького басейнів й проведення власного «Всеукраїнського з'їзду Рад», нагадує проголошення Донецької та Луганської народних республік. Прикладом ще одного порівняння сучасних зусиль В. Путіна зі створення так званих фейкових «народних республік» є дублюванням більшовицької стратегії початку 1918 р. Тобто, дії більшовиків того часу є дуже схожими до сучасних терористів на Донбасі [2, с. 137].

Шостий розділ «ОУН і УПА проти Москви за незалежність України 1941 – середина 1950-х рр.» в основному розкриває події від появи Української Військової Організації – до утворення Української Повстанської Армії; стратегію війни за незалежність від Москви у програмі ОУН (б); Акт відновлення Української держави від 30 червня 1941 р. і утворення УПА; протистояння УПА з радянськими партизанами, а саме, бої на Поліссі (жовтень-листопад 1943 р.), проти радянських партизанів в Цуманських лісах, під с. Богуславою 16 жовтня 1943 р., на Тернопільщині; дії УПА в Центральній Україні і план нового Холодноярського повстання; протистояння з військами НКВС та Червоною армією, битву під Гурбами (квітень-середина травня 1944 р.), «Унівську м'ясорубку» 30 вересня 1944 р., бої в Чорному лісі (1944–1949 рр.), спільну операцію вояків УПА та польських партизанів у Грубешеві проти відділів НКВС та їх поплічників; боротьбу з агентурно-диверсійними групами НКВС; зміну стратегії боротьби за незалежність; бої на Волині (1945–1955 рр.), боївки ОУН у другій половині 1940-х – першій половині 1950-х рр.

Вказаний розділ насичений подіями, фактами, картосхемами, що й характерно для розділу, в якому подано активні бойові дії за незалежність, самостійність і єдність України. Ці події, важлива сторінка нашої історії, без правдивого й неупередженого розуміння яких неможливо сформулювати світогляд сучасної української молоді, виховати справжній патріотизм. Важливо наголосити на тому, що лише таким чином зможемо виконати поставлене завдання, зберегти Україну єдиною, самодостатньою і неподільною для майбутніх поколінь. Цілком закономірним є той факт, що патріоти, які поклали своє життя за незалежність і єдність України в період боротьби за нашу незалежність 1941 – середини 1950 рр. сприяли її наближенню у 1991 р.

У сьомому розділі «Вітчизняна війна за незалежність 2014-? рр. Попередні нотатки» йдеться про коріння новітньої російської агресії; початок російського вторгнення; стратегії Путіна (спадкоємність від XV ст.); історичні паралелі портретів В. Путіна – А. Гітлера; перетворення війни на Вітчизняну.

Автори книги вважають, що новітня російсько-українська війна спалахнула в лютому 2014 р. В умовах, коли вона триває, звісно, немає жодної можливості детально з'ясувати її перебіг, позаяк багато що є таємницею. Однак загальна картина видається цілком зрозумілою. Як наголошують автори видання, що в 2014 р. розпочалася лише «гаряча» фаза війни, адже після відновлення Україною незалежності в 1991 р. і Кремль, і російська еліта загалом, і пересічні росіяни постійно давали зрозуміти, що в Росії не сприймають існування Української держави, крах СРСР вважають історичним непорозумінням та мислять категоріями неминучості повернення України під вплив Москви.

На думку колективу авторів, Росія відкрито висловлювала й територіальні претензії. Уже в 1994 р. російська Державна Дума ухвалила закон, який проголошував Севастополь російським містом. Перетворення Севастополя на головну базу Чорноморського флоту Росії, присутність останнього в Криму створювали не тільки військово-стратегічний плацдарм для ймовірного наступу на Україну (що й сталося у 2014 р.), а й передумови для активної ідеологічної обробки населення Криму та й усїєї України. Кремль торпедував процес демаркації та делімітації сухопутного і морського кордонів з Україною. Восени 2003 р. Москва намагалася силоміць захопити стратегічно важливий острів Тузла в Керченській протоці, розпочавши будівництво перешийку між ним та Краснодарським краєм. Верховна Рада 23 жовтня 2003 р. конституційною більшістю (369 голосів) ухвалила постанову «Про усунення загрози територіальній цілісності України, яка виникла внаслідок будівництва Російською Федерацією дамби в Керченській протоці».

Проте різке падіння ролі Росії на міжнародній арені після розвалу СРСР та разуче економічне відставання від Заходу змушували Кремль понад два десятиліття відмовлятися від силового сценарію. Відтак у середині 1990-х рр. з'явилася доктрина, яка пропонувала погодитися з формальним існуванням зовнішніх атрибутів Української держави (президент, уряд, парламент,

герб, гімн, прапор, дипломатія, грошова одиниця), навзаєм формуванню неподоланої залежності України від Росії в усіх сферах, із зовнішньою політикою включно.

Поступово викристалізувалися головні підходи Росії до уярмлення України позавійськовими засобами: запобігти зближенню України з ЄС та НАТО, оскільки воно поставило б хрест на ідеї реанімації СРСР; унеможливити ефективно реформування української економіки; законсервувати залежність України від російських енергоносіїв; поставити під контроль російського капіталу ключові галузі промисловості та банківську систему; облутати Україну такими угодами з Росією, які б дозволяли останній втручатися у внутрішні українські справи, розмиваючи суверенітет; накинути різні форми залежності українській владі, змістивши центр прийняття стратегічних рішень до Москви; контролювати український інформаційний простір з метою вкорінювати у свідомості українців російськоцетризм, ідею «єдиного російського народу», «євразійського простору», «русского міра» тощо; унеможливити подолання тяжкої спадщини зросійщення українців та відновлення повнокровного функціонування української мови як серцевини ідентичності та відмінності українців від інших націй; сформувати «п'яту колону», готову проштовхувати російські інтереси, а за потреби відкрито підтримати поглинення України Росією; наситити українські спецслужби, владу, армію своїми агентами.

Для кожного із напрямків використовувався специфічний набір засобів, включно з жорстким тиском та економічними війнами. Москва швидко нащупала головну больову точку України – готовність значної частини української політичної та економічної верхівок «здавати» національні інтереси держави заради особистих статків, прикриваючись при цьому різними облудними заявами.

Понад усе Москва прагнула завадити зближенню України з ЄС і НАТО. Кремль інспірував антинатовські виступи, дбайливо підтримував проросійські рухи. Коли в 2008 р. на Бухарестському саміті НАТО вирішувалося питання про надання Україні та Грузії плану дій з набуття членства, Москва використала усі важелі впливу на європейські країни, щоб унеможливити фатальний для її загарбницьких планів сценарій. Водночас Кремль заявляв, що асоціація України з Євросоюзом (до якої тоді було ще дуже далеко) нікому не шкодить. Проте у 2013 р. В. Путін доклав неймовірних зусиль, щоб не допустити підписання В. Януковичем угоди про асоціацію на листопадовому саміті ЄС у Вільнюсі.

У цих умовах Москва зробила ставку на потурання нестримного потягу оточення В. Януковича до казкового збагачення, з якої був лише один вихід – згода на повний контроль Кремля над Україною та на вступ останньої до митного союзу за умов позірної збереженні на певний час атрибутів державності.

Власне бурхлива реакція українського суспільства на відмову В. Януковича підписати угоду про асоціацію з ЄС, а ще більше перебіг Революції Гідності підштовхнув В. Путіна до відкритої війни з Україною.

Погоджуємося з твердженням авторів книги про те, що Вітчизняна війна за незалежність, яка розпочалася у 2014 р. у зв'язку з віроломною агресією Росії, стала черговою в довгому переліку російсько-українських війн. Упродовж майже дев'яти століть українцям довелося протистояти московській експансії, покликаної не тільки загарбати українські землі, а й повністю асимілювати українців.

Розпочата Кремлем чергова війна дуже показова. Вона з пронизливою відвертістю віддзеркалює чітке розуміння московськими елітами того факту, що Україна остаточно позбувається російських пут, які їм вдалося накинути у процесі знищення ранньомодерної Української держави, а потім все тугіше затягувати упродовж ХІХ–ХХ ст. Нав'язуючи Україні численні війни, Московія/Росія виробила низку стратегій, які в різних комбінаціях та в різному наповненні простежуються від кінця ХV – до новітньої Вітчизняної війни за незалежність. Розпочинаючи війну з Україною, Кремль насправді не спромігся на щось принципово нове. Усі елементи війни, які використовує Росія, відрізняються лише особливостями, продиктованими вимогами бурхливого сьогодення.

Список використаних джерел

1. Магда Є. Гібридна війна: питання і відповіді. – http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/gibridna_viyuna_pitannya_i_vidpovidi/.
2. Брехуненко В., Ковальчук В., Ковальчук М., Корнієнко В. «Братня» навала. Війни Росії проти України ХІІ–ХХІ ст. – Київ, 2016. – 248 с.
3. Каспрук В. Інформаційна війна Росії // День. – 21 липня 2016. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/blog/polityka/informaciyna-gibrydna-viyuna-rosiyi>.

Иван Зуляк, Владимир Мисько

**В. БРЕХУНЕНКО, В. КОВАЛЬЧУК, М. КОВАЛЬЧУК, В. КОРНИЕНКО «БРАТСКОЕ»
НАШЕСТВИЕ. ВОЙНЫ РОССИИ ПРОТИВ УКРАИНЫ XII–XXI ВВ.
– КИЕВ, 2016. – 248 С.**

В книге в научно-популярном формате рассматриваются многочисленные российско-украинские войны. Авторы доказывают, что их корни уходят в XII в. Показано, что именно войны, как воплощение постоянных агрессивных планов Московии/России завладеть украинскими землями, определяли главную ось российско-украинских отношений. Описаны мотивы, вызревания и хронология войн, ход военных действий, последствия войн и их влияние на украинскую перспективу.

Ключевые слова: нашествие, украинские земли, Украина, Россия, российско-украинские войны.

Ivan Zuliak, Vladimir Misko

**V. BREKHUNENKO, V. KOVALCHUK M. KOVALCHUK, V. KORNIENKO.
«FRATERNAL» INVASION. RUSSIA'S WAR AGAINST UKRAINE**

In the book, the scientific and popular format considered Russian-Ukrainian Wars. The authors argue that their roots go back to the XII century. The authors described the chronology of war, the course of military operations, the effects of war and their impact on the Ukrainian perspective.

Key words: invasion, Ukrainian lands, Ukraine, Russia, Russian-Ukrainian Wars.

УДК 94 (477): 281.9

Ірина Скакальська

**МОРОЗ О. В. ГУМАНІСТИЧНИЙ ХАРАКТЕР СВІТОГЛЯДУ ПРАВОСЛАВНИХ
ДІЯЧІВ ВОЛИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: МОНОГРАФІЯ. –
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ, 2016. – 156 с.**

У рецензованому огляді проаналізовано монографію Олени Мороз, присвячену гуманістичному світогляду православних діячів Волині кінця ХІХ – початку ХХ ст. Окреслено значення релігійно-філософських ідей та краєзнавчих пошуків А. Сендутьського, М. Теодоровича, А. Хойнацького для сучасності. У контексті рецензованої праці визначено особливості світоглядно-ціннісної платформи поглядів волинського духовенства.

Ключові слова: гуманізм, світогляд, мораль, духовенство, освіта.

Актуальність дослідження О. Мороз «Гуманістичний характер світогляду православних діячів Волині кінця ХІХ – початку ХХ століття» полягає у тому, що майбутнє держави у значній мірі залежить від культурного, духовного світогляду громадян. Саме такі соціальні цінності як справедливість, рівність, правда, взаємодопомога, моральність становлять сутність гуманізму. Важливо звертатись до творчого надбання інших століть, аналізуючи гуманізм крізь суспільні відносини. Саме таку спробу здійснила авторка монографії. Потрібно відновлювати втрачені гуманістичні орієнтири становлення громадянина з активною смисложиттєвою позицією, власне на цьому акцентується увага у книзі. Цікаво, що поняття «гуманізм» вперше застосував давньоримський політик М. Цицерон, розуміючи під ним ідеал освіти знатних римлян (с. 7).

У сучасному суспільстві гуманістичне спрямування світоглядних орієнтацій є вимогою часу, оскільки йдеться про духовне здоров'я нації. О. Мороз зазначає, що «Суспільство третього тисячоліття перебуває у стані антропологічної кризи, що характеризується нівелюванням загальнолюдських цінностей через втрату етнонаціональних традицій і зневагу до особистості в соціокультурному просторі. Це вимагає пошуку шляхів, форм і методів забезпечення пріоритету духовної культури стосовно матеріальних інтересів людства. Тому проблема відновлення національних духовних традицій, утвердження християнсько-гуманістичних цінностей є актуальною для українського суспільства» (с. 5). Крім того, дослідження поповнить сучасні наукові студії з історії, краєзнавства, філософії, релігієзнавства та культурології.

Монографія О. Мороз складається із трьох розділів. У першому розділі охарактеризована історіографія та бібліографія проблеми. Акцент дослідниця зробила на трактуванні гуманізму українськими богословами та філософами. Використовуючи компаративний метод, Олена